

Bidrag till Svenska mässans historia.

I Hallands museum i Halmstad förvaras ett fragment av en medeltida gradualehandskrift. Fragmentet omfattar endast ett blad, av vilket dessutom verso-sidan är synnerligen illa åtgången. Recto-sidan däremot är någorlunda läsbar. Fragmentet är funnet i en gammal bokpärm. Allt tyder på att det härstammar från 1400-talet (eller allra tidigast från slutet av 1300-talet). Det är icke min mening att här gå närmare in på fragmentets beskrivning. En sådan är avsedd att inflyta i närmaste årgång av Hallands hembygdsförbunds årsskrift, till vilken den intresserade hänvisas.

Fragmentet är knappast av något större intresse. Det är endast en sak som synes mig värd att särskilt observeras. För de söndagar som blivit bevarade innehåller handskriften musik till *introitus* och *graduale* men icke till *offertorium* och *communio*. Beträffande dessa senare sker endast en hänvisning till begynnelseorden. Vi torde härav vara berättigade att draga den slutsatsen, att handskriften åtminstone i allmänhet meddelat musik endast till de till mässans förra del hörande de-temporestyckena (resp. de-sanctis-styckena) under det att musik till offertorium och *communio* i regel saknats. Däremot är det icke omöjligt att vissa större högtidsdagar haft även dessa stycken försedda med musik.

Det måste finnas någon anledning till att skrivaren, som annars tydligen nedlagt mycken omsorg på sitt arbete, icke ansett det löna mödan att utskriwa musiken till offertorium och *communio*. Möjligen äro andra förklaringar tänkbara, men den i alla avseenden enklaste och naturligaste synes mig vara den, att i den kyrka, för vars räkning handskriften förfärdigats, (troligen en kyrka, tillhörig Lunds stift), har det visserligen varit brukligt att sjunga *introitus* och *graduale*, men däremot icke offertorium och *communio*. Man har sålunda sjungit de för de särskilda dagarne växlande partierna i missa *catechumenorum* (förutom de nämnda *introitus* och *graduale* för vissa dagar *alleluia*, för andra *tractus*, vilka stycken torde hava upptagits vid de olika dagarne omedelbart efter *graduale*, samt för vissa dagar sekvens. Sekvenserna åter torde hava varit sammanförda till en plats i slutet av handskriften). I missa *fidelium* åter har man inskränkt sig till att av de i strängare mening liturgiska texterna sjunga allenast de till *ordo missae* hörande delarne (framför allt *prefationen* samt *Sanctus* med *Benedictus* och *Agnus Dei*).

Finnes fog för ett sådant antagande? Därpå synes mig den följande utvecklingen giva svar, liksom en viktig punkt i reformationstidens

liturgiska nydaningsarbete från detta antagande erhåller en förvånansvärt klar belysning.¹

Utan fara för misstag torde man kunna förutsätta att den handskrift, varav vårt fragment utgör en del, icke utgjorde en enstaka företeelse utan representerade en hel typ av senmedeltida handskrifter, som knappast varit alltför ovanlig. Man torde med andra ord kunna utgå ifrån, att bruket att åtminstone i vanliga fall vid högmässa sjunga endast de till mässans förra del hörande de-tempore- (eller de-sanctis) styckena under den utgående medeltiden varit relativt vanligt, ja kanske det vanligaste. Har så varit fallet, måste därav dragas den slutsatsen, att offertorium och communio varit för lekmannavärlden relativt obekanta partier av mässan, då de endast lästes av prästen och sålunda omöjliggen av det i latinet okunniga folket kunde skiljas från övriga av prästen lästa stycken i senare delen av mässan. Introitus och graduale däremot, som brukade sjungas, hade på ett helt annat sätt vuxit in i folkmedvetandet. Ty även om man icke heller här förstod det främmande språket, hörde man dock och förstod att uppskatta sången. Det är icke de efter kyrkoåret växlande texterna, som man har någon uppfattning av, utan vad som gått in i folkmedvetandet är att på dessa platser i mässan skall något *sjungas*. Vi utgå sålunda tillsvidare från att under den senaste medeltiden kyrkobesökarna voro vanda vid att i högmässan åtminstone i vanliga fall introitus och graduale sjöngos, under det att offertorium och communio endast mera sällan utfördes genom sång. Till frågan, huruvida sången vid offertorium och communio bortfallit utan ersättning, återkommer jag senare.

Från vad vi nu på mer eller mindre säkra grunder antagit, övergå vi till vad vi med visshet veta, nämligen att under reformationstidens introitus och graduale (i synnerhet det förstnämnda) segt hålla sig fast i den liturgiska traditionen, ja kunna spåras ännu in på 1600-talet (åtminstone de stora högtidsdagarnes introitus), under det att offertorium och communio försvinna mycket fort och utan att komma någon sorts buller åstad.

Laurentius Petri räknar t. ex. i *De Officiis* med latinsk både introitus, graduale, tractus, alleluia och sekvens, under det att varken offertorium eller communio ens omnämnas. (Jfr det intresse som ärkebiskopen i sina inledande kommentarer ägnar åt de förstnämnda styckena). K. O. 1571 reglerar förhållandena ungefär på samma sätt som *De Officiis*, även om den lämnar större rum för modersmålets bruk. Ordo canendi (omkring 1570) upptager latinsk introitus för hela kyrkoåret och åtminstone ett graduale (för påskdagen, cf. Rohde, Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition s. 107 f.), men någon skynt av något offertorium eller någon communio kan ej spåras. Ett annat belägg erbjuder Skara Musikhandskrift n:r 5, som å fol. 45^r—82^v upptager introitus för alla kyrkoårets söndagar och en del helgonfester men av offertorium eller communio ej ett spår. (Handskriftens innehåll måste nog med hänsyn till

¹ Må vara att handskriften såsom redan blivit nämnt sannolikt återspeglar Lundatradition. Detta spelar dock för vår undersökning ingen roll, ty i detta avseende voro förhållandena förvisso analoga oberoende av stiftsgränser.

tiden för dess avfattande indelas i olika skikt; här ifrågavarande parti är säkerligen yngre än Ordo canendi, men knappast yngre än början av 1600-talet.)

Den intressantaste belysningen synes mig här ifrågavarande förhållande likväl få från Johan III:s Liturgi. Icke ens Liturgien synes nämligen ha hyst samma intresse för offertorium och communicio som för introitus och graduale. Den gamla introitus betraktas som det normala. (Confessionem sequitur Introitus, qualis in libro Gradualium et latine et vulgari in lingua stans assignatur temporibus¹). Dock göres för landskyrkorna medgivande åt den evangeliska psalmsången. (In Ecclesijs vero ruralibus, potest pro Introitu latino cantari Psalmus aliquis linguae vulgaris, qui ad rationem temporis vel festi proxime accedere videtur). Även så betraktas latinskt graduale såsom det normala, även om här likasom nyss medgivanden göras åt den evangeliska psalmen. (Epistolam sequitur Responsorium, quod vsitate vocatur Graduale. Item Alleluia, cum vtriusque versibus, & Tractu, etc. Interdum pia Sequentiae cantantur — —. Interdum loco Latini Responsorij canitur Psalmus aliquis linguae vulgaris — —.). Härmed jämföre man rubriken rörande offertoriet. Efter predikan bör sjungas en svensk psalm, som i vanliga fall får ersätta offertoriet. Endast *understundom* fogas därtill det latinska offertorium. (Finita concione, si omittitur publica Ecclesiae precatio, quae vsitate Litania dicitur, Concinator ex suggestu incipit Psalmum aliquem in vulgari lingua, qui ad rationem festi, temporis, vel Evangelij seu declaratae materiae maxime accedere videtur. Interdum etiam ad Psalmum adiicitur Cantus, cui nomen Offertorij datum est.). Härtill må nämnas, att den latinska communicio icke alls omtalas. I stället hänvisas (i närmaste, *till stor del ordagrann* överensstämmelse med föreskriften i *De Officiis*) till Förlän oss Gudh, Discubuit Jesus, O sacrum conuiuium.

Anmärkas må ock att Tunhemsboken, som Rodhe förmodar stå under den liturgiska rörelsens inflytande, upptager offertorium och communicio endast för juldagen, påskdagen och Mikaelnsdagen samt dessutom communicio för Johannes Döparens dag. (Rodhe a. a. s. 86, 95.).

Huru skall det olika öde som under 1500-talet drabbade offertorium och communicio i motsats till introitus och graduale förklaras? I allmänhet tillgripes den bekväma hänvisningen till motsatsen romerskt-evangeliskt. Denna uppfattning ligger bakom Rodhes yttrande med anledning av Tunhemsboken: »Offertorium var väl den ömtåligaste punkten i hela liturgien»² (a. a. s. 79). Detta påstående må vara berättigat om man fattar ordet offertorium i vidsträckt mening och med detsamma åsyftar hela offertorieavdelningen. Fattar man däremot ordet i dess inskränkta betydelse av själva offertoriesponsoriet — sammanhanget ger vid handen att det här måste så fattas — innebär yttrandet för visso en betydlig överdrift. Varken mot offertorie- eller communitexterna på kyrkoårets söndagar torde nämligen ens den allra fränaste protestantiska kritik

¹ Citaten ur Liturgien efter Quensels nytryck i Bidrag till Svenska liturgiens historia.

² Rodhes yttrande upprepas av Holmquist, Svenska Kyrkans historia III: 2, s. 96.

i allmänhet kunna ha något att invända. Dessa texter äro nämligen nästan alltid tagna direkt ur Bibeln och en blick i första bästa nutida romerska missale är tillräcklig för att övertyga den mest tvivlande om att hänvisningen till lärohänsyn icke är någon tillfyllestgörande förklaringsgrund till dessa liturgiska moments försvinnande. Huru skulle man väl av läroskäl i och för sig kunna klandra avsjungandet av Psalt. 88: 12, 15 (Vulg.) på juldagen eller Psalt. 75: 9, 10 (Vulg.) på påskdagen eller Psalt. 67: 29, 30 (Vulg.) på pingstdagen? Eller skulle avsjungandet av Psalt. 24: 7 (hebr.) *Tollite portas* på julaftonen innebära något oevangeliskt? Huru ofta ha icke dessa orden i den omskrivning, i vilken vi äga dem i vår svenska psalmbok: *Så låt oss öppna snart* m. m. (Sv. ps. 315: 4, 5), blivit använda som offertoriepsalm i våra nutida evangeliska mässor. Eller skulle väl texten: *Viderunt omnes fines terrae salutare Dei* (Ps. 97: 3, Vulg.) vara rent evangelisk, sjungen som *graduale* på juldagen men oevangelisk om den sjöngs en liten stund senare under själva nattvardsavdelningen? Det är tydligt att här kräves en mera sannolik förklaring.

Man kan naturligtvis i så fall peka på det betänkliga sällskap i vilket dessa texter utpträdde. När de övriga texter, bland vilka de hade sin plats, utmönstrades såsom från evangelisk synpunkt mindervärdiga, fingo även dessa i sig själv goda ord följa med på köpet. Denna förklaringsgrund verkar onekligen vid första ögonkastet ganska övertygande. Dock finnes ett skäl som tycks mig tala så kraftigt häremot att hela förklaringen synes ganska otrolig. Varför skulle nämligen i så fall *Sanctus* med *Benedictus* och *Agnus Dei* hava bibehållits? Särskilt mot *Benedictus* var det ju ganska lätt att anföra protestantiska betänkligheter. En tillfredsställande förklaring måste kunna angiva skälet icke blott till att offertorium och *communio* försvunno utan ock till varför *Sanctus* med *Benedictus* och *Agnus Dei* bibehöllos samt *icke minst till* varför en sådan text som antifonen »*O sacrum convivium, in quo Christus sumitur: recollitur memoria passionis eius: mens impletur gratia: et futurae gloriae nobis pignus datur, alleluia*» (betecknande nog hämtad ur *Corpus Christi-officiet*) kunde på denna plats rekommenderas av *Laurentius Petri*. Att med denna text för ögonen upprepa läroskålet mot de flesta offertorier och *communio*-antifoner synes absolut omöjligt.

Läroskäl kunna sålunda icke hava varit avgörande. Om man däremot utgår från det förut gjorda antagandet, att det under senare medeltiden varit vanligt (eller åtminstone icke ovanligt) att *introitus* och *graduale* sjöngos under det att offertorium och *communio* blott lästes, blir förklaringen till det smärtfria sätt varpå dessa båda senare kunde bortopereras ur den svenska mässan ytterst enkel. *Introitus*, *graduale* och de sig till detta anslutande momenten (sekvens m. m.) voro så inne i allmänna medvetandet att det helt enkelt icke hade gått att låta dem försvinna i tysthet. För offertorium och *communio* behövde man däremot icke hava några bekymmer; de voro redan i folkmedvetandet försvunna eller förde i varje fall endast en mycket tynande tillvaro där. Om man strök ett par av prästen blott lästa stycken mer eller mindre observerades icke av kyrkfolket och behövde därför icke komma någon oro åstad. Här-

ifrån faller ock ett klart ljus över bibehållandet av Sanctus med Benedictus och Agnus Dei. Dessa stycken brukade under medeltiden sjungas, folket var vant att höra dem, och de kunde därför icke smusslas undan.

Reformatörerna måste sålunda utgå från vad folket var vant att höra sjungas och *se framställas* för sig. Sången förstod man, orden uppfattade man väl däremot endast då det gällde några få ideligen återkommande fraser, t. ex. Dominus vobiscum. Och vad som stod skrivet eller tryckt i mässeböckerna gjorde ju folket detsamma, då det i alla fall icke var läskunnigt. Härifrån torde även bruket i den evangeliska mässan av en sådan text som *O sacrum convivium* vinna belysning. Hade väl den senare delen av mässan berövats tvenne musikaliska moment utan ersättning? Knappast. Vad hade kommit i stället? Därom lämnar den i *Breviarium Lincopense* införda Ordo Missae tillräckligt tydliga upplysningar. Efter prästens communion meddelas nämligen där bl. a. texten *O sacrum convivium* med (V.) *Et verbum caro factum est et habitavit in nobis.* (R.) *Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti a patre plenum gratia et veritate.* Vidare hänvisas till texten *O salutaris hostia*, d. v. s. de båda sista verserna av en av Thomas ab Aquino till Kristi lekamens fest författad hymn (*Verbum supernum prodiens, Nec patris linquens dexteram*). De båda åsyftade verserna lyda:

O salutaris hostia
Quae coeli pandis ostium:
Bella premunt hostilia,
Da robur, fer auxilium.

Uni trinoque Domino
Sit sempiterna gloria,
Qui vitam sine termino
Nobis donet in patria.

Till hymnen sluter sig versikeln:

V. Caro mea vere est cibus.
(R.) Et sanguis (mea vere est potus.)

Slutligen anträffas ock i denna Canon Misse följande på denna plats ovanliga avsnitt.

(V.) *Adiutorium nostrum in nomine (Domini).*
(R.) *Qui fecit celum (et terram).*
(V.) *Sit nomen (Domini benedictum).*
(R.) *Ex hoc nunc (et usque in seculum).¹*
(Benedictio.) *Celesti benedictione benedicat vos pater et filius et spiritus sanctus.*
(R.) *Amen.*

¹ Dessa versiklar som alltjämt inleda den högtidliga biskopliga välsignelsen, komma under medeltiden även till användning vid den prästerliga välsignelsen. Se Eisenhofer, Handbuch der kath. Liturgik I, s. 168.

Rörande avsikten med dessa texter må här blott meddelas att de taga hänsyn till den under senare medeltiden sig alltmera utbredande kulten av hostian, som i eftertridentinsk tid resulterat i den vanligen från sambandet med mässan lösta, alltjämt flitigt brukade s. k. sakramentala välsignelsen.¹ För vårt vidkommande är det nog att fastslå att det vid den utgående medeltiden varit brukligt att åtminstone i vissa fall och vissa stift under mässans senare del sjunga dels *O sacrum convivium*, dels *O salutaris hostia* till sakramentets ära. Detta torde vara tillräcklig förklaring till dels varför bruket att sjunga offertorium och communico upphört eller åtminstone försvagats, dels ock till Laurentius Petris hänvisning till antifonen *O sacrum convivium* såsom sång under nattvarden.

Låt oss nu från denna utgångspunkt skissera mässans omdaning under reformationstiden i här berörda hänseende.

Att den svenska mässan av 1531 ursprungligen varit avsedd icke blott som text för den lästa »stilla» mässan utan redan från början varit tänkt som ersättning för den sjungna mässan, synes vara saunolikt. Säkert är i varje fall att den redan tidigt — omkring mitten av 1530-talet — använts vid sjungen mässa.

Vi vända oss då först till introitus. Här var man van att i den mera högtidliga mässan få höra sång. Detta liturgiska moment gick därför icke att utan vidare utesluta. Utgivaren gör ett försök att ombilda den latinska introitus till en hel på svenska sjungen psalm ur Psaltaren, åtföljd av Gloria Patri. Om sättet för dess utförande säger han ingenting utan blott: »Följer nw ingongen j messone. Jngongen må vara nohgon psalm eller annan loffsong aff scrifftenne vthtagen.»² Att hans mening varit att psalmen skulle avslutas med Gloria Patri framgår av att han låter den sista av de psalmer som han bifogar i slutet av mässan och som äro ämnade att brukas som introitus »till dess flere varda utsatta på svenska» efterföljas av Gloria Patri. Hur hade då utgivaren tänkt sig psalmens utförande? Till att börja med må då betonas att man icke får draga någon som helst slutsats beträffande en av somliga hos utgivaren förmodad aversion mot liturgisk sång av den anledningen att intet säges om att introitus skall sjungas. Man var icke så kinkig med sina anvisningar då som nu. Dylika saker reglerades fastmer efter den levande traditionen. Det synes mig därför sannolikast, att utgivaren tänkt sig denna psalm utförd på samma sätt som den gamla introitus. Alltså: var det fråga om en stilla mässa, lästes den svenska psalmen likasom förut den latinska. Var det återigen fråga om en högtidligare mässa, borde psalmen sjungas. På vilka melodier? Svaret kan icke bliva mer än ett: på de gamla vanliga psalntonerna. Det enda varom tvekan kan råda är, huruvida utgivaren — under förutsättning att den här uttalade

¹ Se härom Eisenhofer, Handbuch der kath. Liturgik II, s. 324 ff. samt P. Browe, Die Entstehung der Sacramensandachten (i Jahrbuch für Liturgiewissenschaft VII, s. 83 ff.). För övrigt hänvisas till en under utarbetning varande undersökning av hithörande ämne av A. Adell, till vilken jag står i tacksamhetsskuld för värdefulla upplysningar på denna punkt.

² Obs. utgivarens försvar för sin introitus-reform: »Jngongen i messone må vara nåhgon psalm halff eller heel, hawilkit och så j fortidhen haffuer sedher varit». Denna anmärkning är alldeles riktig.

förmodan är riktig — tänkt sig introituspsalmodiens rikare melodiska former eller kanske officiepsalmodiens enklare. För den tidens i den gamla kyrkosången övade präster, torde det icke hava varit någon svårighet att på rak arm sjunga en svensk psalm efter vilken som helst av de olika psaltonerna, vare sig det gällde att begagna den enklare officiepsalmodien eller den svårare introituspsalmodien. För musiken till sin nya form för introitus behövde utgivaren sålunda icke ha några bekymmer.¹ Den enda del av den gamla introitus som i musikaliskt hänseende vållade någon svårighet — den efter kyrkoåret avpassade antifonen, varmed psalmen inleddes och avslutades — hade ju utgivaren slopat.

Varför lyckades icke utgivaren genomföra sin introitusreform? Utan tvivel har hänsynen till kyrkoåret spelat en viktig roll. Man torde ha reagerat mot det attentat mot kyrkoåret som den nya introitus utgjorde. Men jag undrar om vi misstaga oss, ifall vi förmoda att även härvidlag ett musikaliskt skäl spelat in. Utan tvivel har man nämligen funnit en hel svensk psalm ganska lång på denna plats i mässan och man har längtat tillbaka till den enda versen i den latinska introitus, som dessutom genom den egentliga introitusantifonen musikaliskt inramades på ett sätt som åt hela momentet gav en helt annan prägel av helhet. En utan antifon sjungen psalm gör alltid i musikaliskt hänseende ett oavslutat intryck.²

Vi vända oss sedan till Graduale. Mässan ger anvisningen: »For graduale läss man sedhan eller siwnger then songen om gudz bodhordh, eller noghon annan». Det första vi här anteckna oss till minnes är att vid graduales plats i den högtidliga mässan var man van att höra sång. Dess plats kunde därför icke lämnas tom. Vidare lägga vi märke till att utg. gjort fullständigt rent hus beträffande det gamla gradualet, såvida man icke kan innefatta detta i »nohon annan song», vilket väl svårligen låter sig göra. Att man med ett mot liturgisk och musikalisk rikedom avogt inställt sinne skulle reagera kraftigare mot graduale än mot introitus är fullt naturligt. Gradualresponsoriet var mässans i musikaliskt hänseende ojämförligt rikaste moment. Utg. gick här fram på en för den nya evangeliska rörelsen ganska naturlig väg. Han ersätter gradualet med en sång (icke bibeltext) på modersmålet. Vad

¹ Det må observeras att utg., när han avtrycker de psalmer, som han avsett att ersätta introitus, ifråga om bruket av stor bokstav och interpunktion i allmänhet mycket noga ansluter sig till den från breviariet vanliga indelningen. De enda tillfällen, vid vilka han frångått den gamla indelningen, synes vara då han sammanslagit tvenne av de gamla »verserna» till en, t. ex. på grund av dessas korthet eller därför att sammanhanget gjort det särskilt önskligt. Denna nära anslutning till breviariet är knappast en tillfällighet. Faktiskt föreligga dessa introituspsalmer i 1531 års mäsas på ett efter dåtida uppfattning för musikaliskt utförande avpassat sätt.

² I förbigående må här uppmärksamheten fästas vid det förhållandet att man vid övergången från medeltid till nyare tid visste även andra utvägar att utföra introitus än genom läsning och gregoriansk sång. Man lägge märke till anvisningen i *Articuli Ordinantie* för högmässan på de stora helgedagarne (in summis festis): »Fiat introitus in Organis aut Figuratiuis Deinde Chorus respondebit Gloria patri». (Tidskrift för Teologi 1892, s. 383). Till saken jämföre man Liliencron, *Liturgisch-musikalische Geschichte des evangelischen Gottesdienstes* s. 111 ff. samt Rietschel, *Die Aufgabe der Orgel im Gottesdienste* s. 17 ff.

vi därvid må lägga märke till är vad han säger om sättet för dess utförande: »For graduale läss man sedhan eller *siwnger*». Vad är anledningen till att utg. här lämnar en sådan anvisning i motsats till beträffande introitus? Anledningen kan knappast vara mer än en: Den nya introitus var ju av samma natur som den gamla. Hur en psalm ur Psaltaren kunde och borde utföras visste envar på den tiden. Det var på den tiden lika självklart som för oss hur en av våra svenska psalmer skall utföras. Annorlunda var det beställt med »sången om Guds bodord». Den var något principiellt nytt i mässan och rörande ett sådant nytt moment behöfde man en upplysning om sättet för dess utförande. Vi kunna jämföra, huru ovissa de flesta människor nu för tiden skulle känna sig beträffande sättet att utföra en psaltarepsalm om en sådan helt oförmodat skulle inläggas i högmässan. Vad sedan anvisningen »läses eller siunges» beträffar, så undrar jag om den bör tolkas så att man kunde göra vilket som helst. Måne det icke snarare varit utg:s mening att antyda att i den stilla mässan kunde sången läsas, i den högtidligare åter sjungas?

Vi övergå till offertoriet. Någon antydan om offertoriet lämnas ej 1531. Prefationen med sig därtill slutande instiftelseord följer omedelbart efter Credo. Är det tidigare gjorda antagandet riktigt, kan detta icke förvåna oss. Av hänsyn till folket behöfdes det icke, ty man var ej van att höra det, åtminstone icke ofta. Av liturgiska skäl krävdes det ej heller: prefationen anslöt sig naturligt till Credo. Prästen befann sig vid altaret, ty om predikan förekom i mässan torde den väl i likhet med vad som föreskrives i 1541 års mäsas hava förlagts mellan evangeliet och Credo. I motsats mot introitus och graduale blev därför offertoriet aldrig saknat av församlingen. När predikan sedermera flyttades och förlades efter Credo, blev ett slags ersättning för offertoriet behöfelig. Men då hade utvecklingen fortskridit så långt att en svensk psalm var den enda tänkbara ersättningen.

Beträffande *communio* ställer sig saken annorlunda. Här lämnar utg. följande bestämmelse: »Så siunges thå eller läses pro *Communione* en psalm på Swensko, eller *Nunc dimittis* på Swensko». Att det är något som utg. vill ersätta förstå vi. Men det är knappast som han själv säger den latinska *communio*. Den var ju i allmänhet ytterst oskyldig. Men vad som i utg:s ögon måste hava varit så mycket mera förkastligt, var det förut omtalade bruket att under mässans canon sjunga *O salutaris hostia* och säkerligen även *O sacrum convivium*, om än denna antifon icke var så betänkelig som den nämnda hymnen. Det är därför med all sannolikhet dessa sånger samt den med dem förbundna sakramentskulten som utg. vill bekämpa. Det må icke förvåna oss om utg., som beträffande sången om Guds budord har ordningen »läses eller siunges», nu omkastar ordningen och beträffande *communio*-ersättningen säger »sjunges eller läses». På denna punkt är han särskilt angelägen att giva sång till ersättning för sång. Här blev honom emellertid traditionen delvis övermäktig. *O salutaris hostia* försvann väl, men *O sacrum convivium* fortlevde som vi redan sett ganska länge.

Knut Peters.